

Samenvatting behorend bij het rapport

Digitaal vervlochten, maar ook verbonden?

*De toekomst van sociale cohesie in
het licht van digitalisering,
ongelijkheden en individualisering*

Het is essentieel dat de overheid haar digitaliseringsbeleid verbreedt, en daarbinnen sociale cohesie ruimer opvat dan alleen armoedeproblematiek. Die verbreding maakt ook dat er bij het ontwikkelen en uitvoeren van het digitaliseringsbeleid niet alleen een rol is weggelegd voor de ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), Economische Zaken (EZ) en Justitie en Veiligheid (J&V), zoals nu het geval is, maar juist ook voor die van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

Dit alles is nodig om de voortgaande digitalisering de komende 15 á 25 jaar – de periode die deze toekomstverkenning beslaat – in goede banen te kunnen leiden en te voorkomen dat de verbondenheid in de samenleving zwakker wordt. Hoewel het proces van digitalisering grotendeels sluipenderwijs – en daarmee niet goed merkbaar – verloopt, kan het op termijn een aanzienlijke invloed hebben op de samenleving, en op de verbondenheid van mensen, ofwel sociale cohesie, daarbinnen. Onder andere doordat digitalisering de trends van ongelijkheid en individualisering versterkt. Het is daarom van belang dat de overheid deze ontwikkelingen in het vizier krijgt en houdt.

Digitalisering kan de sociale cohesie verzwakken

Digitale technologieën zijn de afgelopen decennia steeds verder doorgedrongen in ons dagelijks bestaan. Denk aan de sociale media, de chatbots die bedrijven inzetten bij de klantenservice, en toepassingen van kunstmatige intelligentie (AI). Sommige toepassingen, zoals ChatGPT, verspreiden zich snel. Maar veel technologische ontwikkelingen verlopen geleidelijk waardoor de effecten ervan voor de samenleving minder snel in beeld komen. De overheid grijpt daardoor minder snel in dan in het geval van bijvoorbeeld een pandemie zoals COVID-1. Toch is tijdige actie vaak wel raadzaam om te voorkomen dat de negatieve aspecten van digitalisering de maatschappelijke voordelen ervan overtreffen of tenietdoen. Een belangrijk risico is namelijk dat de geleidelijke ontwikkelingen rond digitalisering de sociale cohesie aantasten, ofwel: de mate waarin (groepen) mensen in de samenleving zich met elkaar en met de overheid en andere belangrijke instituties verbonden voelen.

De sociale cohesie in een samenleving wordt bepaald door allerlei factoren die met elkaar verweven zijn. Een van die factoren is sociale ongelijkheid, die weer verweven is met digitale ongelijkheid. Immers, degenen die al veel hebben (in termen van opleiding en inkomen) profiteren van de nieuwe digitale middelen, terwijl degenen die minder hebben hun maatschappelijke achterstand verder zien oplopen. Digitalisering kan de trends van sociale en digitale ongelijkheid nog versterken. En wanneer de ongelijkheid toeneemt, is er een grotere kans dat de sociale cohesie in de samenleving afneemt.

Hiernaast is sociale ongelijkheid verweven met het proces van individualisering in de samenleving. Individualisering zorgt voor positieve ontwikkelingen als emancipatie en vooruitgang maar heeft ook een schaduwzijde. Ze kan er namelijk toe leiden dat de verbindingen tussen de mensen in een samenleving lossen worden en dat groepen feller tegenover elkaar komen te staan. Net als in het geval van sociale en digitale ongelijkheid, kan digitalisering het proces van individualisering aanjagen.

De sluipende maar voortgaande digitalisering vormt zo een uitdaging voor de sociale cohesie. Het is daarom van belang dat we de culturele effecten van individualisering in samenhang met digitalisering en ongelijkheid beter begrijpen. Alleen dan is het mogelijk om tijdig te herkennen welke invloed de trends van digitalisering, ongelijkheid en individualisering hebben op de sociale cohesie.

Digitaliseringsbeleid is te smal

Met het huidige digitaliseringsbeleid zet de overheid zich er in het kader van de sociale cohesie vooral voor in om alle mensen toegang te geven tot digitale technologieën en middelen; vooral mensen die die toegang zonder hulp niet of slechts beperkt hebben. Uitgangspunt daarbij is dat iedereen mee moet kunnen doen aan de digitale samenleving. Deze insteek is begrijpelijk, maar zorgt ook voor een blinde vlek. Zo wordt namelijk de dynamiek van sociale, culturele en economische verschuivingen uit het oog verloren. Een dynamiek die juist bepalend is voor de ontwikkeling van de sociale cohesie in een samenleving. Het is dan ook de vraag of het huidige beleid voldoende anticipeert op de vraagstukken van sociale cohesie die in de toekomst mogelijk op ons af komen.

Sociale cohesie wordt regelmatig geassocieerd met armoedeproblematiek. Hetzelfde geldt voor sociale cohesie in relatie tot digitalisering. Een digitaliseringsbeleid dat er vooral op is gericht digitale toepassingen voor iedereen toegankelijk te maken en de digitale vaardigheden van mensen te versterken, is vanuit het perspectief van cohesie slechts beperkt effectief. Dergelijk beleid kan zelfs mislukken, omdat het de wortels van digitale ongelijkheid onvoldoende in beeld heeft. Aan de basis van digitale ongelijkheid ligt immers sociale ongelijkheid, en deze ongelijkheid wordt door digitalisering versterkt. Zo wordt over het hoofd gezien hoe technologische ontwikkelingen en het (voortgaande) proces van individualisering groepen mensen en de sociale verbanden daartussen verschillend raken.

Verbreed het digitaliseringsbeleid om te anticiperen op toekomstige ontwikkelingen: vier aanbevelingen

Daarmee willen we niet zeggen dat de onderwerpen en knelpunten die de overheid met het huidige nationale en internationale digitaliseringsbeleid adresseert, er niet toe doen. Zaken als een goede digitale toegankelijkheid en goede digitale vaardigheden voor iedereen zijn zeker belangrijk. Hetzelfde geldt voor beleid gericht op het borgen van publieke belangen zoals privacy, cybersecurity en regie over eigen data. Ook onderschrijven we de algemene politieke lijn dat de overheid veel meer dan voorheen de regie moet nemen bij het reguleren van digitale ontwikkelingen. Daarbij moet de overheid ook vasthouden aan de voortvarendheid waarmee zij optreedt op dit gebied.

Tegelijkertijd, zo constateren het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en Stichting Toekomstbeeld der Techniek (STT) in deze toekomstverkenning, is een breder digitaliseringsbeleid noodzakelijk om te kunnen anticiperen op geleidelijke ontwikkelingen die de sociale cohesie verzwakken. Niet alleen worden deze ontwikkelingen nu nog te weinig gezien, ook worden ze door digitalisering mogelijk versterkt. Kijkend vanuit het perspectief van sociale cohesie en met een langere blik vooruit (15 tot 25 jaar), komen we zo tot vier aanbevelingen.

Aanbeveling 1: Versterk de rol van andere ministeries

Momenteel zijn er drie ministeries die het digitaliseringsbeleid trekken: BZK, EZ en J&V. Het is goed ook de ministeries van SZW en OCW hierbij een sterke rol te geven. Immers, sociale en digitale gelijkheid zijn sterk met elkaar verweven en beide zijn weer verweven met vraagstukken van sociale cohesie. Wie zich in sociale zin onderaan de maatschappelijke ladder bevindt (bijvoorbeeld op het gebied van onderwijs en inkomen), heeft een grote kans ook digitaal meer achterop te gaan lopen. De trend van digitalisering kan de bestaande ongelijkheden in de samenleving zelfs versterken.

Aanbeveling 2: Beperk cohesiebeleid niet tot armoede- of inclusiebeleid

Dit is noodzakelijk vanuit het oogpunt van sociale cohesie. Wanneer ongelijkheden in de samenleving toenemen, kan ook de sociale afstand tussen groepen burgers toenemen. Hetzelfde geldt voor de afstand tussen burgers en politiek en bestuur. Bij sociale cohesie gaat het evenzeer om de bovenkant als om de onderkant van de samenleving.

Aanbeveling 3: Zie ook de schaduwkant van individualisering

Het proces van individualisering oefent vanuit verschillende kanten grote invloed uit op de sociale verbindingen in de samenleving. Deze verschillende kanten moeten in het beleid meer aandacht krijgen, ook omdat de voortschrijdende digitalisering het proces van individualisering versterkt. Het is van belang hier een maatschappelijke discussie over te voeren en daar diverse groepen burgers bij te betrekken.

Aanbeveling 4: Heb oog voor diversiteit en gelaagdheid

Als het beleid gericht op cohesie en digitalisering wordt verbreed, is het van belang daarbij oog te hebben voor zowel de diversiteit van mensen als de gelaagdheid van het menselijk gedrag. Het kan helpen om te zien waarom bepaalde beleidsmaatregelen ongunstige (bij)werkingen hebben voor de sociale cohesie. Beleidsmakers gaan bij het opstellen en uitvoeren van beleid mogelijk (onbewust) uit van een bepaald type burger terwijl de werkelijkheid complexer is.

Geen reden tot paniek maar houd ontwikkelingen wel in het vizier

Er is nog geen reden om in paniek te raken over de kwaliteit van de sociale cohesie in Nederland. Hoewel de felle politieke debatten die ons haast dagelijks bereiken iets anders suggereren, wordt de Nederlandse samenleving nog altijd gekenmerkt door een hoog niveau van vertrouwen. Ook geldt voor ons land dat zowel de sociale als de digitale ongelijkheid klein is in vergelijking met die in andere EU-landen.

Maar al is de sociale ongelijkheid in Nederland stabiel te noemen, dit neemt niet weg dat de verschillen tussen sommige groepen in de samenleving fors zijn. Ook neemt de vermogensongelijkheid in ons land toe. En wat te denken van de toegenomen ongelijkheden op de woningmarkt, als gevolg van een tekort aan betaalbare woningen. Dit alles heeft eraan bijgedragen dat discussies feller zijn geworden en mensen zich harder tegenover elkaar kunnen opstellen. Het heeft ook het vertrouwen geschaad dat mensen hebben in de overheid en de politiek.

Het is van belang dergelijke sociale, culturele en economische verschuivingen, die zich deels onder de radar voltrekken, in het vizier te krijgen. Zij kunnen immers spanningen in de samenleving veroorzaken. Onderzoek naar en een gedegen kennis over deze ontwikkelingen kan ervoor zorgen dat die maatschappelijke spanningen beter worden begrepen en aangepakt. Zo kan een mogelijke erosie van de sociale cohesie worden voorkomen.

Methodische opzet van de toekomstverkenning

Deze toekomstverkenning beslaat een periode van 15 á 25 jaar. De analyse waarop de hierboven beschreven bevindingen van de verkenning zijn gebaseerd, bestaat uit drie onderdelen. In de eerste plaats hebben we de wetenschappelijke literatuur onderzocht. In deze literatuurstudie lag de nadruk op inzichten rond digitalisering, ongelijkheden en sociale cohesie in de moderne netwerkmaatschappij. In de tweede plaats hebben we twee scenarioworkshops georganiseerd: een met burgers en een met deskundigen afkomstig uit de overheid, de wetenschap, het bedrijfsleven en het maatschappelijk middenveld. In deze scenarioworkshops hebben de deelnemers verschillende toekomstbeelden uitgewerkt rond de thema's digitalisering, ongelijkheden en sociale cohesie, namelijk: User Utopia, Wild West, Big Brother en Big Business. Deze toekomstbeelden verschillen in de mate waarin vijf, door de deelnemers geïdentificeerde, stuwende krachten van toepassing zijn, te weten: publieke waarden, digitale autonomie, gedragsbeïnvloeding door data, private digitale infrastructuur, en tech-optimistische cultuur. Om tot slot meer inzicht te krijgen in de manier waarop de deelnemers over de thematiek spraken, hebben we een kritische discoursanalyse (Critical Discourse Analysis, CDA) uitgevoerd. Zo'n CDA creëert aandacht voor machtsrelaties die in de taal naar voren komen.

Deze samenvatting hoort bij het SCP-rapport 'Digitaal vervlochten, maar ook verbonden? De toekomst van sociale cohesie in het licht van digitalisering, ongelijkheden en individualisering.' Deze toekomstverkenning van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en Stichting Toekomstbeeld der Techniek (STT) naar de invloed van digitale technologie op de samenleving werpt licht op een aantal geleidelijke trends rond digitalisering die op termijn de sociale cohesie kunnen aantasten. Het rapport is te downloaden via [scp.nl](https://www.scp.nl)

Copyright

U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:

1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;

2 u de bron vermeldt;

3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl